

EMİN ABİD VE ONUN ESERİ "AZERBAJYAN TÜRKLERİNİN EDEBİYATI TARİHİ"

Bedirhan Ahmedov*

Akt: Nergiz ALİYEVA

20'li ve 30'lu yıllarda Azerbaycan edebî tenkit muhiti ve edebiyatçılığının verimli "kızıl sonbaharında edebî ve ilmî faaliyeti ile halka hizmete her şeyden yüce tutan yetenekli meşhur edebiyatçı nazariyatçı ve tenkitçi Emin Abid'in hususî bir yeri vardır. Azerbaycan edebiyatçılığının teşekkül devrinde 1920-30'lu yıllar edebiyatımızın arada vasita olmak kaydıyla gelişmesi ile diğer birçok ilmî. nazarı görüşler sisteminin kurulması, faktör ve hadiselerin açığa çıkarılması monografi, tercüme ve şiirler, çağdaş edebî tenkit hakkında temel makaleler, nihayet ilk olmasa da edebiyat tarihçisi Feridunbey Köçerli'den sonra İsmail Hikmet'le aynı zamanda "Azerbaycan Edebiyatı Tarihi"nin yazılması Emin Abid'in adıyla bağlantılıdır. Yaşasaydı daha çok yazıp eser ortaya koyacaktı., fakat yaşamadı daha doğrusu 37. yıl sürgünü Azerbaycan edebiyatçılığının en görkemli kişisini, edebî fikir kehkeşanının bu parlak yıldızını kendi mihverinden kopararak bir belirsizliğe gönderdi. Öyle bir belirsizliğe ki Emin Abid faktörünü kabul etmek, onun kendisini ve eserlerini temize çıkartmak için yarım asır kadar zaman gerekti. Bütün bu zaman içinde artık edebiyatımız ve edebiyatçılığımızın gelişmesini zorlayan hadiseler baş göstermişti. Emin Abid'in büyük miktardaki elyazısı, monografi ve incelemeleri yok oldu. Gazete ve dergilerde kendi sağlığında yayınlanan makaleleri ise "proleter edebiyatçılar" nesli de denilebilecek sonraki yeni nesil tarafından adela "ekmek ağacına"¹ çevrildi.

Böylelikle. Azerbaycan edebiyatçılığının Emin Abid'le Emin Abid'siz şekli açıklandı. Aslında 1956 yılında "halk düşmanlarına" verilen aklamının Emin Abid'in temize çıkması, onun eserlerinin yeniden basılması için yetmediği de açıktır. Emin Abid'in, şahsiyetinin anlaşılması, yaratıcılığının tetkiki ve yayınlarının gizli sahifelerini yeni nesillere açmak için 80'li yılları beklemek lazımdı.

* Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

Ancak tarih hiçbir şeyi gizlemiyor. Bu meşhur edebiyat tarihçisinin yaşadığı yıllar bizden uzaklaştıkça geçen her gün ve her yıl Emin Abid'in yaratıcılığına ve şahsiyetine ışık tutmaktadır.

Emin Abid kimdir? Bu büyük alimin edebiyatçılığırruzdaki yeri ve rolü neden ibarettir?

Emin Abid Mülellibzade 1898 yılında Baku'de Daşyonan ailesinde doğmuştur. İlk tahsilini de bu şehirde alan Emin Abid aydınlık muhitinde büyümüş ve edebiyata, ilme büyük ilgi göstermiştir. Öyle ki büyük kardeşi Eliabbas Müznib devrinin meşhur "şairlerinden olduğu gibi aynı zamanda "Zenbur" (1909-1910); "Şahabi-sakih" (1911);* "Babayi-enrir"(1913-1915) dergilerinin yayıncısı olarak da faaliyet göstermekteydi. E.+ Müznib'in yaratıcılığı ve hayatı genç Abid'in geleceğinde başlıca rolü oynar. Öyle ki XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan edebi-siyasi muhitinin zenginliğine bakmadan o, tahsilini arttırmak için Türkiye'ye gider, burada dört yıl "muallimler seminerini" okuduktan sonra Azerbaycan'ın birçok aydınının eğitimini aldığı İstanbul Üniversitesi'ne dahil olur. Üniversitenin Filoloji fakültesinde okuduğu tahsil yılları aynı zamanda onun ilmi faaliyetlerinin ve yaratıcılığının başlangıcı olur. Edebiyat tarihimizin yazılmasına ciddi ihtiyat hissetti i gündendir ki talisi 1 yaptığı müddette yani 1922-1927 yularında "Azerbaycan Türklerinin Edebiyat Tarihi" adlı kitabını yazar. Bu eserde Azeri Türkçesiyle konuşan Kafkas. İsrail, Horasını ve Irak Türklerinin edebi ve fikri hayatları hakkında incelemeler yapar ve tahliller vererek ilk defa olarak edebiyat tarihçiliği konusunda sistemli nazariyeler ileri sürer. Bu konudan daha sonra genişçe söz edeceğiz. Hayret arttıracak yon şuradadır ki aynı eser 1925 yılında özet şeklinde Macar dilinde basılmışsa da yazıldığı dilde hala yayınlamasını beklemektedir.

1926 yılında E. Abid Darülfünun'u bitirerek Baku'ya döner. Öğretmenlik yapmakla birlikte gazete ve dergi sayfalarında folklorumuz ve edebiyat tarihimizle ilgili temel makalelerle görünmeye başlar. E. Abid aynı zamanda Azerbaycan Proleter Cemiyeti'nde yeni açılan edebiyat seminerlerinde çalışıyordu. 1927 yılında Baku Darülfünunu'nda "Oğuznâmc" hakkında, 1928 yılının başlarında "Bakı Maarif Evi Edebiyat Dercüğü"nde "Azerbaycan Edebiyatının Başlangıcı" konusunda tebliğ sunar. Yukarıda adı geçen " Azerbaycan Türklerinin Edebiyat Tarihi" adlı eserini o zaman Halk Maarif komiseri olan Ruhulla Ahundova yazmasını istemiştir. Araştırmalar E. Abid'in "Türk Edebiyatında Bayatı-Mani Növü" adlı araştırmasını Azerbaycan Tetkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin ısmarlaması ile hazırlayarak bayatı külliyatına ilave ettirdiğini göstermektedir. 1931 yılının yayın planında onun "Bayatının Türk Halkları Edebiyatında Mövkeyi" monografisi ve M. Fuzuli'nin "Söhbetuİesmar" adlı eseri E. Abid tarafından göz önünde tutulmuştur.

M. Fuzuli'nin adı geçen eserini ilim alemine şüphesiz ilk defa E. Abid ortaya çıkararak eser hakkında mülâhazalarını bildirmiş, sanatkarlık bakımından "Leyfî ve

Emin Abid ve Onun Eseri "Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi

Mecnun" dan zayıf olduğunu kaydetmiştir. Müellifin elyazısıyla on dokuz yaprak hacminde olan "Azerbaycan Edebiyatının Kadim Abidelerinden" adlı monografisini de 1931 yılının yayın planına dahil ettirmiştir. Ancak birçok monografi ve el yazıları gibi bu son eserin de akıbetinden haber yoktur.

E. Abid'in faaliyet dönemi çok kısa olur: Hepsini 14-15 yıl. Lakin bu kadar az zamanda edebiyatçılığımız, edebiyat tarihçiliğimizi/, folklorumuz, matbuat tarihimize hasredilmiş onlarca eser yazmıştır. Bu eserlerde ne konu ne de problem sınırı yoktur. E. Abid'i aynı zamanda XX.yüzyılın ilk Azerbaycan araştırmacılarından biri olarak kabul etmek gerekir. O, Azerbaycan kelimesinin etimolojisi, kaynağı hakkında da önemli incelemeler yapmıştır. "Tarihte Azerbaycan Termini ve Azerbaycan İlmî Edebiyatında Bu Tenninle Bağlı Muhtelif Meyller" bu sahada yazılmış temel inceleme eseri olarak kabul edilir. "Azerbaycan Edebiyatı"; "M.F. Ahundov'un Azerbaycan Edebiyatında Yeri ve Tesis Ettiği Edebi Mektep"; Molla Nasreddin dergisinde "Çarizm Cellatlığı Edebiyatımız Tarihinde Sabir'in Mövkeyi"; "Hebibi", "Netavan", "Zararlı Tenkidler" vb. makaleler edebiyat tarihçisi ve nazariyecisi E. Abid'in inceleme sahasının yüzeysel manzarasıdır. Edebiyat tanlılığının vaktiyle çok tartışılan meselelerinden olan Mirza Şefi Vazeh ve Bodenstedt münasebeti ise ilk defa olarak kökten "Mirza Şefi Hakkında Yapılan Tedkiklere bir Bakış" makalesinde araştırılır.

Edebiyatçı ve tenkitçi olarak çok verimli olan E. Abid bedii eserler de yazmış, pek çok Rus yazarının eserini dilimize çevirmiştir. Tahminen 45 cilt hacminde olan bu eserlerin bir kısmı basılmıştır.

E. Abid'in milli matbuat tarihine ait anımlanan özellikle önemlidir. Bunlarda Azerbaycan'da yayınlanan proleter gazeteciliğinin tarihi incelenir. Bu incelemeler şimdi bize yetişmeyen proleter gazeteleri için bir kılavuzdur. "Azerbaycan Proleter Gazeteciliğinin Tarihine Bir Bakış" Dan Uldusu 1928 Nu 1. 2 makalesinde "Hümmet", "Tekamül", "Yoldaş". "Zehmet Sedası", "Bakı Etrafı Fehle. Esger ve Malros Şurasının İhban", "Ekinci", "Al Bayrak" gazetelerinin incelenmesi ihtilalci gazetecilik tarihinde özel bir yer tutar. E. Abid proleter gazeteciliğinin kaynağını 1905 yılında partinin Bakı teşkilatındaki Türk şubesi tarafından çıkartılan "Hümmet" gazetesi ile başlatır, "Fukarayı kesibe" sınıfının ilk basılı gazetesi yerini tutan "Tekamül" den bahseder. E. Abid şöyle yazar: "Yoldaş'm ne kadar çıktığı, ne için kapandığı hakkında elimizde vesika yoktur. Bu davranış yalnız "Yoldaş" gibi bir gazetenin kapanmasına değil, aynı zamanda proleter matbuatın bütün bütün ortadan çekilmesine sebep oldu. Proleter gazeteciliği sessizliğe daldı.

1907 yılında başlayan bu sessizlik 1917 yılına kadar devam etti. On yılı dolduran bu dönemi biz Türk proleter gazeteciliği tarihinde fetret devri olarak adlandırıyoruz. (Bu sırada "Bakı Heyatı" ve " Üe'vcl" adında iki gazete daha çıkmışsa da nüshaları kalmamıştır.

E. Abid'in faaliyetleri ile ilgili bir meseleyi özellikle göstermek gerekir. Aslında o üç problemin incelenmesiyle sistemli, fikirlere silsilesi seviyesinde meşgul olmuştur.: 1. M.F. Ahundov'un Faaliyetleri 2. Dede Korkut İncelemeleri 3. Edebiyat

Tarihçiliği. Büyük komedi yazarı M.F. Ahundov'un şahsiyetinin ortaya konulması, faaliyetlerinin araştırılması işinde E. Abid'in rolü büyüktür. Ancak buna göre faaliyet süresi asırdan çok olan Ahundov araştırmacılığının gelişmesi yolunda büyük incelemecinin eserlerinden bahsetmeden geçmek, mevkisini açıklamamak uygun olmaz. 1928 yılında E. Abid şöyle yazıyordu: "M. Feteli edebiyatımız tarihinde bir "Amerika" idi". Ancak E. Abid'in kendisi "Amerika"nm Kolomb'u oldu ve aynı tarihten ömrünün sonuna kadar büyük demokrat, filozofun faaliyetleri ile meşgul oldu. 1928 yılına kadar M.F. Ahundov'u sadece 6 komedi yazarı olarak tanıyan Azerbaycan ilmi muhiti E. Abid'in "araştırmalarıyla" 18 eseriyle daha (İran Muharrirlerinden Rızakuluhan Hidayet'in "Röveztisseyfayi-nasiriyye Adlı Tarihi Hakkında Tenkid Risalesi", "İran Şairlerinden Süfuri İle İran Gazeli Hakkında Tenkid Risaleci", "Vakif ve Zakir'in Şerhlerinin Talihli", "İngiliz Filozofu Yum'a Cevap", "Mövlanc Celeddin Rumi'nin Eserleri Hakkında vb.) tanışmak imkanı buldu. Bu eserlerin ortaya çıkartılması, yazılış tarihlerinin belirlenmesi, tercümesi ve edebi, tarihi mevkisinin incelenmesi E. Abid'in adıyla gerçekleşir. Bundan başka "M.F. Ahundov ve M. Şefi", "M.F. Ahundov'un Eserleri Hakkında Avrupa, Rusya, Türkiye Matbaasında Vake olan Neşriyyat" hakkındaki derinlemesine incelemesini de Halk Maarif Komisriği'ne verdiğini ve kutlama komitesinin 1928 yılı Jübile komisyonu tarafından göz önüne alınır. B.A. listesinde bulunduğu görülmektedir. Bundan başka "M.F. Ahundzade'nin Arhivi", "M.F. Ahundzade" monografileri, 1937 yılında yayını göz Önüne alman komedi yazarının eserlerinin birinci cildinin düzenlenmesi, izaluan ve önsözü onun çapını daha çok göstermektedir. Alim, büyük yorgunluk pahasına M.F.Ahundov'un şahsi hayatına, özgeçmişine, adına yapılan merasimlere ait malzemeleri kısımlar halinde tasnif ederek ilmi listesini tutmuş, yeri geldikçe açıklamalar da yapmıştır. Diğer taraftan M.F. Ahundov'un şahsında, faaliyetleri hakkında edebiyat tarihimizin bütün bir devrinin nazari ve pratik özelliklerini de umumileştirmeye çalışmıştır. M.F.Ahundov'un bediî, ilmi faaliyet sistemindeki "Avmpacük" ile millî düşünceye, psikolojiye, medeniyete sahiplenmeyi, millî ile beşeriliğin birliğinin bozulmasında görme düşüncesi E. Abid'in dramacı hakkındaki tenkitçi görüşlerinin özünü teşkil eder. Edebiyatçı-ali m bu iki tesir kaynağının üzerinde etraflıca durur. Komedi yazarının eserlerini inceden inceye araştırarak, onda hayatı görüş tarzının iki esas üzerine kurulduğunu görür. M. Feteli'nin hiçbir millî örnek olmadan sahne edebiyatını kurması, hikayeciliğin temelini atması, edebiyata halk dilini dahil etmesi ve bütün bu kalıpların içinde, içtimai hakikati gerçekçi bir bakışla tahlil edişi, edebiyata aktarması kanaatlerinin arkasında büyük zahmet, cihanşumul görüş ve ilkin kıymet verme vardır.

E. Abid, çok doğru olarak M.F. Ahundov'un faaliyetlerini yalnız Azerbaycan edebiyatı dairesinde değil, bütün Doğu edebiyatı, özellikle Türk edebiyatı bağlanunda araştırır ve büyük komedi yazarının Türk edebiyatının gidişi üzerinde ne gibi etki yaptığını ve kendisine mevki kazandırdığını da gösterir.

Yazık ki, E. Abid'in görüşleri ile çağdaş Ahundov araştırmacılığı arasındaki ilginin kurulması için araştırmacının zamanındaki matbuat sahifelerinde yayınlanan, arşiv raflarında yayınlanmayı bekleyen eserlerinin incelenmesine teşebbüs edilmemektedir. Lakin M.F. Ahundov hakkında yazdığı makaleleri, monografi ve yazıları, tercümeleleri

Emin Abid ve Onun Eseri "Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi

ile Ahundov araştırmacılığının en büyüklerinden biri olarak yaşamak imkanını E. Abid daha sağlığında kazanmıştı.

İkinci proplem 1300 yıllık "Kitabı Dede Korkud" destanı ile ilgilidir. Dede Korkut araştırmacılığının günümüzdeki gelişmesi destan hakkında bütün incelemeleri ortaya çıkarmayı gerektirmektedir ve böyle bir durumda E. Abid'in "Kitabı Dede Korkud" hakkındaki makalelerini akla getirmemek adaletsizlik olur. Edebiyat alimi Prof.A. Samoyloviç'e hasrettiği "Türk El Edebiyatına İlmî Bir Bakış" Oğuzname "Dan Ulduzu" 1929, Nu. 8 makalesi kendisinin inceleme kapasitesine, ilmi görüş sistemine göre özel bir yer tutar. "Oğuzname'Vi şimdiki duruma göre Azerbaycan edebiyatının ilk eseri olarak adlandıran müellif Bartold, Berin. F. Köprülüzade gibi alimlerin incelemelerini ele alır, Hanıkov'un kitabından şöyle bîr örnek verir: "Bu serhatler boyunca ve Ceyhun-Seyhun nehirleri sahillerini kaplayan "Oğuz" kabileleri aynı zamanda Tokio İmparatorluğu'nun serhlallerini de beklerdi". E. Abid'in el yazmalarının edebi mirasının asıl meziyeti herşeyden önce istifade ve müracaat ettiği kaynakların muteberliğinde, kıyınelliliğindedir. E. Abid hem "Oğuzname" hem de diğer problemler etrafında araştırmalar yaparken devrinin edebî, ilmî muhitince bilinmeyen, özellikle çağdaşı incelemecilerin o zaman (şimdi böyle bir problem yoktur) faydalanma imkanından malınım olduğu asıl kaynaklara - Türkiye kütüphanelerindeki kaynaklara başvuruyordu. Çünkü alimin ele aldığı problemler yalnız Doğu kaynakları bağlamında kendi hakiki kıymetini bulabilirdi. Bu manada incelemecinin faydalandığı bir kaynağa dikkat çekelim: "Oğuzname" hakkında ilk bilgi, öğrenebildiğimiz kaynak Mısır ve Şam'da hükümdarlık etmiş olan sultanlardan Malik Nasireddin Mehemmed Bini Kılavun (doğumu 1293- vefatı 1340)' un saray memurlarından Ebu Bekir Abdullah bini Aybeküddavadari'nin elyazmaları kısmında görmüş ve incelemişim", (kütüphane Nu.913). Makalede aynı zamanda Oğuzname'nin Kafkasya Azerbaycan halkı arasında ilk edebi eser olduğu ve onun mahallî, iktisadi şanlarda çok az değişerek son asra kadar yaşadığı konusunda elde ettiği deliller hakkında etraflı bilgi verilir.

E.Abid'in inceleme eserleri, fikir ve görüşleri daha zamanında, ilmî düşüncenin dikkat merkezinde olmuştur. Akademisyen Bartold. Profesör Samoyloviç, Profesör M. F. Köprülüzade, tenkidçi Ali Nazım vb. çağdaşlar edebiyatçılık faaliyetlerine büyük kıymet verseler de incelemelerinin önemine ve gerekliliğine bakmadan edebiyatçılığımızın sonraki devrinde akla gelmemiştir.

E. Abid'in telkikçilik bahtı 80'li yıllarda aydınlanmıştır. Ancak bu, 80'li yılların açıklık ışığı değil, tetkikçi meslektaşların filoloji ilimleri doktoru Profesör Nizameddin Şemsizade'nin ve edebiyatçı dostum Ali Şamilov'un bir vatandaş ve tetkikçi olarak vicdanlarının saldığı ışıktı. E. Abid'in elyazılannm, eserlerinin belki de onda birinin saklandığı Merkezi Dövlət Edebiyyat ve İncesenet Arhivi'nde saklanan "E. Abid Fondu" da bu gerçeği tasdik etmektedir. E. Abid bölümüyle karşılaştığım zaman yalnız bu tetkikalıcıların adlarına rastladım. Hem matbuatta hem de tetkiklerde E. Abid'in faaliyetlerini incelemeye yönelten, geniş okuyucu kitlesine de tanılan bu alimler olmuşlardır. Ancak şunu söylemeliyim ki bütün bunlar E. Abid'in edebiyat tarihimiz karşısında yaptığı işlerin içinde çok az bir şeydir. E. Abid'in faaliyetleri sadece

Azerbaycan'da değil aynı zamanda Türkiye'de de incelemeye layıktır. Türkiye'de 9 Eylül Üniversitesi'nin profesörü Hüseyin Tuncer, E. Abid'in faaliyetlerini inceleme işine başlamıştır. Türkiye matbuatında da düzenli bir şekilde görüşlerini beyan eden E. Abid'in faaliyetlerinin bu ülkede de incelenmesi maksadıyla topladığım büyük bir kısmı malzemeyi 90'li yılın başlarında alim dostum Hüseyin Tuncer'e verdim.

Bütün sürgün edilenler aynı zamanda unutulmuşlardır. Ancak unutulmaların bazıları da unutulma derecesine göre muhtelif kısımlara ayrılmışlardır.

1937 yılında "ak leke" I erinin silinmesi 1956 yılında resmi surette kabul edilse de, birçok imzalar yeniden edebi hayatta, sanatta, gazetelerde ve tiyatro afişlerinde görünse de, ayrı ayrı yazarların eserleri, külliyatları basılsa da, haklarında inceleme eserleri, hatıralar yazılsa da E. Abid hatırlanmamış, eserleri gün ışığına çıkartılmamış, hakkında esaslı incelemeler yapılmamıştır.

Nice yıllık ömrünü E. Abid'in hayatı ve faaliyetlerine adanmış bir tetkikçinin yani bu salırlann yazarının ortaya koyduğu ciddi araştırmalar ise 1980-1990 yıllarının siyasi gidişe üstünlük verdiği, bağımsız Azerbaycan'ın devlet olma ve bağımsızlık yollarında bir geçit devrini yaşadığı, içtimai ve siyasi sistemin değiştiği bir zamana rastlamıştır. Öyle bir zaman ki, edebiyatımıza, tarihimize, maneviyatımıza ait yazılan herhangi bir inceleme eserini halkın karşısına çıkartmak için muhakkak bir sponsor bulunmalıydı. Yazılan her eser, halkın malıdır. Halkın ise sponsoru yoktur ! Ümit ediyoruz ki, E. Abid hakkındaki incelemelerimiz, E. Abid'in bugün de güncelliğini yitirmeyen incelemeleri, makale ve monografileri "Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi" kitabı da halkın malı olmak hakkına kavuşacaktır.

Yukarıda açıkladığımız gibi 20 ve 30'lu yıllar Azerbaycan edebiyatçılığının en verimli çağı olmuştur. Sadece Azerbaycan edebiyatı tarihinin ilk defa olarak çeşitli müelliflerce birbiri ardına bu yıllarda yazıldığını söylemek buna kifayet eder. F, Köçerli, M. Fuat Köprülüzade, İ. Hikmet, E. Abid gibi edebiyatçıların, edebiyat tarihimizin menşeyi, konusu ve merhaleleri ile ilgili nazari görüşlerin esası işte bu yıllarda ortaya koyulmuştur. Böylece, 1920'li yıllar, Azerbaycan edebiyatçılığının oluşmasına önemli merhale olmuştur. Şüphesiz bu merhalede E. Abid'in incelemeleri ve 1922 yılında İstanbul'da Darülfünun'da okurken yazmağa başladığı ve 1927 yılında Bakü'de bitirdiği "Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi" (Birinci kitap) adlı eseri de önemli rol oynamıştır.

Özellikle E. Abid'in bu incelemesinde öncekilerden farklı olarak tezkirecilik yapılmamış, edebiyat tarihimiz için yararlı görüşler ileri sürülmüş ve ilmi bakışla incelenmiştir. Öyle sanılır ki, birinci kitap olarak adlandırdığı bu inceleme eseri birkaç kitaptan ibaret olmalıdır. Aslında E. Abid'in edebiyat tarihimiz ve ayrı ayrı şairler, problemler üzerine yazdığı makaleleri, sırf edebiyat tarihçiliği bakış açısından yazılmış makaleler olarak, E. Abid'in edebiyat tarihçiliğinin değişik bölümleri gibi kabul etmek gerekir.

Emin Abid ve Onun Eseri "Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi"

Tahminen 10 cilt hacminde olan "Azerbaycan Edebiyatı Tarihi" ikinin birincii kitabının münderccaü da gösteriyor ki müellif bu probleme sırf profesyonellik bakış açısından yaklaşmıştır. Kitabın münderecatına bakınca bu görülür: Kitabın "Medhal" bölümünde "Azerbaycan ve Kaikaz Türklerinin Meişetlerine Kısa Bir Bakış", "Eski Oğuzlarda Edebi Hayat", "Oğuz Edebiyatı". "Yazılı Edebiyat", "Vezinli Nesr ve Hece Vezni", "ük Hece Vezinleri".." "Halk Şairleri" başlıkları özel bir yer tutar. Eserin birincii parçasında "Halk Edebiyatının Eski Devrinde", "Çadır Edebiyatı", "Aşiret Aristokrasisinin Vücuda Getirdiği Edebiyat", "Oğuzname", "Kıtabı-Dede Korkud Alalisanu Taifeyi Oğuzan", "Drestern'deki Metin ve Onan Etrafında Yapılan Tetkikler" vb. problemler incelenir. Müellif yaptığı işin Önemini tamamiyle derinlemesine anlayarak yazıyordu: "Azerbaycanlı Türklerin edebiyat tarihi bu zamana kadar doğru gelişen şekilde dikkate alınarak metodik bir lahlile maruz kalmamıştır. Lehçemizin genişliği nispetinde umumi incelemeler yapılmadığı gibi, karşılaştırma usulüne dayanmadan yayınlanan metin ve malzemeler de yeterli miktarda bulunmuyor. Böyle bir durum karşısında tam bir terkibi eser vücuda getirmenin kolay olmadığı herkesçe düşünülebilir. Bunun için takdim olunan eseri memleketimizde yapılan edebi uygulamalar gözü ile ölçmek gerekir.

E. Abid'in "Azerbaycan Türklerinin Edebiyat Tarihi" adlı eserindeki zengin incelemeler, şimdiye dek bizce bilinmeyen kaynaklar olsa da, kendine has tahliller verilse de elbette bugünkü bakış açısıyla mükemmel bir edebiyat tarihi de değildir. Diğer bir deyişle devrinin edebiyatçılarına mahsus tezkirecilik ve başka sosyolojik noksanlar bu kitapta da eksik değildir. Böyle olmakla birlikte, kitabın üstünlüklerini de kaydetmemek olmaz. Herşeyden önce kitap, edebiyat tarihçiliğinde yeni metodolojik görüş içeren ilmi,nazari bir karakter taşımaktadır. Tahlile, hem Avrupa hem de Doğu alimlerinin incelemeleri alınmıştır. Müellif eserinin başında bu konuda şöyle yazar: "Kitabımızda hükümlerden mümkün olduğu kadar sakınmağa çalıştık. Türkoloji sahasında daha genç olduğumuzu idrak ile incelemeler esnasında bilhassa metinler ile ilmi hüviyetlerini ispat etmiş yetişkin araştırmacı ve türkologların edebiyat ve etnolojimize ait olan nicelemelerine çok önem verildi."

"Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi" adlı eserde "Azerbaycan ve Kafkas Türklerinin Meişetlerine Kısa Bir Bakış" bölümünde Türklerinin menşeiini inceleyerek Bartold'un, bizim ahalimizin Oğuz kavimleri camiasına mensup olduğu fikrini tasdik eder. Buna göre E. Abid, edebi gelişmenin tahlilinden önce, Orta Asya'daki umumi durum hakkında bilgi verir. "Eski Oğuzlarda İktisadi Hayat ve Totemcilik" de E. Abid'in incelemelerinde özel bir yer tutar ve bundan sonra eski *Oğuzktrâaki edebi hayat* araştırılır. Çin sratlarından ayrılmadıkları vakitte bu kadar zengin bir şifahi edebiyata sahip oldukları gösterildikten sonra müellif yazılı edebiyat hakkında bilgi vermeye başlar ve buradaki incelemelerinden de görüldüğü gibi E. Abid'in ilk yazıları, edebiyat örneklerini "Orhon" kitabelerinden ve "Kitabı Dede Korkud" dan başlatır. Müellif şöyle yazar: "Ağız edebiyatının yanında iptidai olsa da Oğuzların arasında eski zamanlardan beri yazılı edebiyatın varlığı malumdur. Oğuz-Türkmen lehçesinin on iki asır öncesi şeklinden bize kalan Orhon kitabelerindeki üslup ve idare, oldukça işlenmiş bir yazı edebiyatının gelişmeye başlayan bir devrin eserlerinden olduğunu gösterir".

Kafkas'ta ve Azerbaycan'da edebi hayatın başlangıcını aşiret devri olarak kabul eden E. Abid, bu kısımda "Oğuzname", "Kitabı Dede Korkud Ala lisan Taifeyi Oğuzan" üzerinde daha çok durur ve eserin en büyük bölümünün bu abidelerin incelenmesine ayrıldığı söylenebilir. Her iki abidenin tahlili ve incelemesi bugünkü tetkikçiler için oldukça ilginç olmalıdır. Hele nice on yıllık incelemeleri gerektirecek "Dede Korkud"¹¹ abidesi hakkında yapılacak inceleme bizün için kıymetlidir. "Dede Korkud"ı Avrupalı edebiyatçılardan sonra ilk olarak inceleyenlerden biri de E.Abid olmuştur. Çağdaş araştırmacılar, E. Abid'in incelemeleri ile sonraki tahlilleri karşılaştırırsa bir çok meselelerinin ortaya çıkmasında E. Abid'in müelliflik hakkını açıkça görür. Bu kitabın yazılmasından yetmiş yıl sonra yayınlanmamasının esas sebeplerinden biri de şüphesiz şudur: E. Abid'in sürgün sonucunda müelliflik hukukunu yitirdiği eserlere tekrar kavuşmak ve edebiyatçılığın malı etmek. Elbette, bütün bunlar eserin yazıldığı devirde hayata geçseydi daha tesirli olur, edebiyat araştırmaları ilmine fayda verebilirdi. Lakin burada tarihilikle çağdaşlığın birliği bu eserin güncelliğini bugün de korumaktadır. İnanıyoruz ki, E. Abid'in "Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi" adlı eseri geç de olsa edebi içtimai düşünceye sunulacak ve edebiyat araştırmacıları, yüksek tahsil ocakları için çok büyük öneme sahip olacaktır.

KAYNAKLAR;

- 1- E. Abid. "Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi" (Elyazması) **Merkezi Devlet Edebiyyat ve incesa.net Arşivi, Fond 170**, siy. **1**, iş 1-2.
- 2- E- Abid. "Türk El Edebiyatının Elni Bir Bakış". Yine aynı kaynak, iş 15.
- 3- E. Abid, "Aşiret Devrindeki Azerbaycan Edebiyatına Aid Vesikeler", **Azerbaycan'ı Öyrenme Yolu**, Bakı 1930, No:3, s.48-52.
- 4- N. Şemsizade, **Azerbaycan Edebiyatşünaslığı**, Bakı 1997.
- 5- E. Şamüov, "E. Abid'in Edebiyat Tarihi", **Edebiyyat ve İncesanet Gazeti**, 12 dekabr 1986.
- 6- B. Ahmedov. "Aydınlığa Doğru", **Azerbaycan Gençleri Gazeti**, 9 fevral 1989.